

Є. Ф. ПОКРОВСЬКА, О. П. ДІДЕНКО

КУРГАНИ СКІФСЬКОГО ЧАСУ БІЛЯ УМАНІ

Серед археологічних колекцій Уманського краєзнавчого музею на особливу увагу заслуговує невеликий, але досить показовий матеріал з поховань курганного могильника, який до цього часу не дістав висвітлення в археологічній літературі.

Могильник знаходиться на високому плато західної околиці Умані, між залізницею та асфальтованим шосе, що веде до станції Христинівка.

У 1907 р. він складався з 20 курганів. Щорічна оранка та випадкові розкопки курганів призвели до того, що вже в 1915 р. на могильнику залишилось всього 11 насипів¹. За спогадами мешканців міста, всі кургани були невисокі, крім трьох, розташованих у західній частині могильника, насипи яких досягали раніше 2—4 м.

Систематичні розкопки могильника не провадилися. В 1910 р. на сільськогосподарській виставці в м. Умані були виставлені речі скіфського часу здобуті або випадково знайдені на цьому могильнику².

У 1912—1913 рр. П. П. Курінний провадив розвідки та розкопки в західній околиці м. Умані. Є згадка про дослідження трьох курганів, в яких знайдено «черпачок скіфський та стрілу», а також залізний наконечник списа і бронзову стрілу³. В 20-ті роки П. П. Курінним був розкопаний на захід від вокзалу м. Умані курган скіфського часу, позначений їм за № 4, речі з якого зберігаються в Уманському краєзнавчому музеї.

Будування цегельного заводу (1925 р.) та щорічна розробка кар'єру на території могильника призвели до знищення майже всієї його площі. Зараз залишився лише один курган з західного краю, який розростається і має висоту близько 1,8 м.

У 1960 р. при добуванні глини робітниками цегельного заводу був знесений невеликий курган, частина знахідок якого надійшла в музей. В західній частині могильника, що мала бути знесена кар'єром у 1963 р. працівниками було розкопано два великих кургани (один з них виявився вже досліджуваним раніше) та чотири малих, насипи яких було цілком розорано⁴. Весною 1964 р. в музей надійшло декілька бронзових предметів із зруйнованого поховання, знайденого поблизу курганів, досліджених музеєм.

Таким чином, у нашому розпорядженні є відомості про розкопки 11 курганів. Але крім них у 1955 р. на схід від вокзалу випадково було

¹ П. П. Курінной. Случайные находки и археологические разведки на территории Уманщины, 1916, стор. 3. Науковий архів ІА АН УРСР.

² Там же.

³ П. П. Курінной. Случайные находки и археологические разведки... Свідectво К. І. Колісвиченка, мешканця Умані, учасника розкопок.

⁴ В дослідженні приймали участь В. А. Стефанович, О. П. Діденко.

виявлене зруйноване поховання, речі з якого надійшли до музею. На жаль, документація та речовий матеріал перших трьох курганів відсутні, тому ми починаємо з розгляду кургана № 4.

Згідно інвентарному запису, в кургані № 4 було три поховання: два в насипу і одне в ґрунтовій могильній ямі. При першому похованні виявлено срібний «ковток» та рештки залізного панцира. Друге поховання, імовірно, було безінвентарне. Третє поховання, що знаходилось в могильній ямі, було основним.

Дно могильної ями мало підстилку. Зі слів В. А. Стефановича, що був присутній при розкопках кургана, прямокутна яма була перекрита зверху залишками дубового настилу⁵. За станом речей та кісток можна вважати, що поховання було в значній мірі зруйноване й пограбоване. Деякі речі пошкоджені й представлені фрагментарно.

Залишки інвентаря вказують на те, що поховання належало чоловікові. Серед речей було знайдено озброєння та кінську зброю. За описом, озброєння складалось з чотирьох залізних наконечників списів та одного дротика з залізними підтоками, восьми наконечників стріл та шести пращних каменів. До складу кінської зброї входили три пари залізних вудил, чотири бронзових та дві залізних псалії, різноманітні бронзові пронизи, ворворки та прикраси, оформлені у скіфському звіриному стилі. З інших речей знайдено комплект бронзових пряжок від паска, залізні кульки-пронизи. З кістяних — шила та намистина-пронизь у вигляді стержня з бронзовими циліндрами на кінцях та поясками зі сканним орнаментом.

З предметів озброєння в фондах музею є лише один наконечник списа досить доброї збереженості. Він має вузьке листоподібне перо з слабо помітною нервурою в нижній частині та довгу, трохи розширену донизу, трубчасту втулку, що становить майже половину всієї довжини наконечника. Загальна довжина наконечника 33 см, довжина пера — 19 см, а найбільша його ширина 2,6 см (рис. 1, 1).

Згідно з описом, комплект кінської зброї зберігся майже повністю. Дві пари вудил залишилися цілими, від третьої виявлений лише уламок стержня з зовнішньою петлею, до якої прикипів бронзовий налобник. Вудила зроблені з чотирикутних в розрізі прутів. Зовнішні кінці, звужені й зігнуті, утворюють широкі округлі петлі (рис. 1, 7, 18, 22).

Добре збереглися пара залізних та один бронзовий псалій. Залізні псалії зроблені з тонкого S-подібного зігнутого прута, округлого в розрізі, з двома отворами в середній вісімкоподібній уплощеній частині та з округло-конічними шишками на кінцях (рис. 1, 2). Бронзовий псалій подібний за формою до залізних (рис. 1, 6). Інші три бронзових псалії зламані в найбільш тонкій частині біля отворів на дві половини. За формою вони близькі до цілого бронзового псалія, але на відміну від нього, стержні псаліїв прикрашені досить глибокою косою гвинтовою нарізкою, яка густо покриває всю поверхню стержнів (рис. 1, 19—21).

Бронзові прикраси зброї складаються з двох пар нащочників (з яких цілими збереглися лише одна пара), з уламка та одного цілого налобника. Всі вони оформлені в скіфському звіриному стилі. Цілі нащочники являють собою довгасті плоскі бляхи у вигляді схематично зображеного фантастичного птаха — грифона. Голова птаха звернута вліво і прикрашена зверху гребенем із трьох випуклин. Довгі лапи закінчуються повернутими праворуч пазурами. Біля голови та біля кінцівок ніг є невеличкі трипелюсткові пальметки. Внутрішній бік бляшки гладкий, у верхній її частині прикріплена горизонтальна петля для протягування ремінця (рис. 1, 3, 4). Пара нащочників, знайдених

⁵ До Великої Вітчизняної війни уламки дубових колод з кургану № 4 зберігались у фондах Уманського краєзнавчого музею.

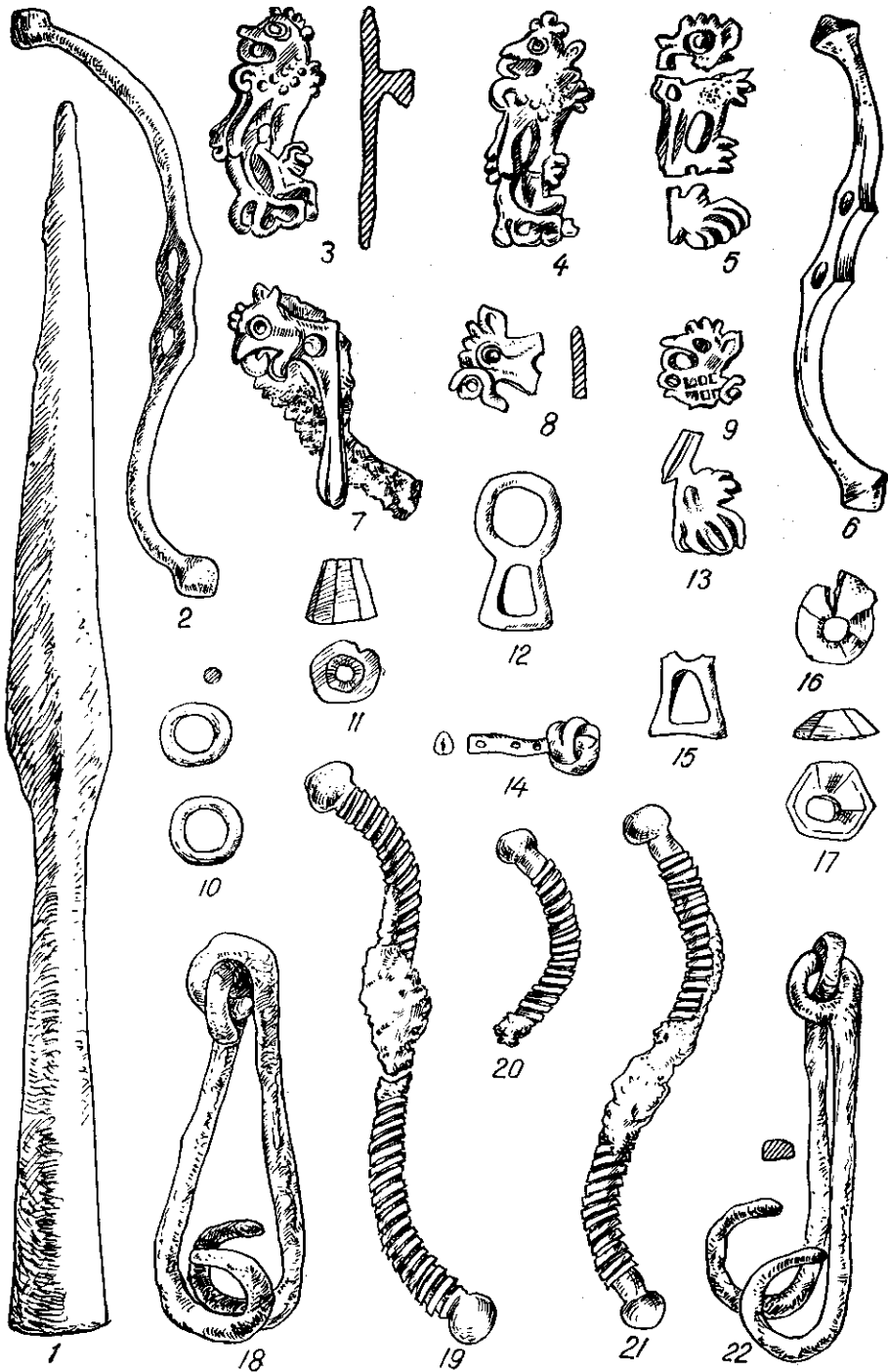

Рис. 1. Речі з кургану № 4 поблизу Умані.

в уламках, відрізняється від перших трактуванням нижніх кінців лап, що нагадують лапи тварини (рис. 1, 5, 9, 13).

Бронзовий налобник, що прикипів до уламка вудил, складається з двобічного зображення голови грифона, аналогічного зображенню на нащочниках, та вузької напівовальної в розрізі пластини (рис. 1, 7). До такого ж налобника належить уламок бляшки з подібним же двобічним, але більш схематизованим зображенням голови птаха (рис. 1, 8).

До складу кінської зброї відносяться два бронзових відлитих кільця (рис. 1, 10), ціла й зламана вісімкоподібні пряжки, одна частина яких трапецієподібна, друга — у вигляді кільця (рис. 1, 12, 15), та три бронзових шестигранних ворворки. Дві з них — у вигляді низькозрізаного конуса, широкого біля основи, грубуватої роботи, значною мірою зіпсовані (рис. 1, 16, 17), а третя — товстостінна, плоско зрізана біля основи (рис. 1, 11).

Зберігся невеликий уламок ремінця, один кінець якого був зав'язаний у вузлик (рис. 1, 14).

Інші речі, знайдені в кургані № 4 та описані в інвентарній книзі, не збереглися.

Курган № 5 знесено під час розробки кар'єру у 1960 р. В ньому відкрито поховання, обряд якого встановити не вдалося. З речей, що супроводжували поховання, до музею потрапили: малий амфориск з червоної глини, кільцева підставка дна до великої червоноглиняної посудини, дві черепашки саугі (рис. 2, 11), шматочок червоної фарби та уламок плити з піщаника (можливо уламок зернотерки або точильний камінь).

Амфориск (висота 15 см) хорошої роботи, з добре заглаженою поверхнею рожевого кольору і трохи видовженим корпусом, з широкими округло похилими плічками, плавно звужений до дна. Вузьке денце закінчується плоскою круглою підставкою. Висока тонка шийка трохи розширюється вгорі і закінчується злегка сплюсненими валикоподібними вінцями. Нижні кінці високих ручок прикріплені до плічок. У верхній частині ручки округло зігнуті і з'єднуються з шийкою значно нижче вінця (рис. 2, 4).

Кільцева підставка дна (діаметр 10 см) належить до великої посудини відкритого типу, можливо, глибокої чаші. Рожева поверхня вкрита рисками від гончарського круга (рис. 2, 12).

У 1963 р. науковими співробітниками Уманського краєзнавчого музею було досліджено два кургани на могильнику. У першому, в засипці могильної ями, знайдено декілька дерев'яних кілочків, що свідчить про те, що курган був розкопаний раніше, а тому, як вже згадувалось, він не входить в нумерацію вищезгаданих курганів⁶. Давні розкопки цього кургана були проведені колодязем, що не заходив далеко за краї могильної ями, тому й залишилась значна кількість викиду світлої глини, що лежала, як це з'ясовано новими розкопками, на глибині 1,3—1,4 м від поверхні насипу на площі діаметром 20—22 м. Під шаром викиду, навколо ями, збереглися кінці настилу з зотлілих дубових горбилів⁷. Могильна яма мала прямокутну форму розміром 4 × 4 м, і орієнтована по сторонах світу. Вона була засипана досить м'яким червономемом, змішаним з жовтою глиною. В засипці зустрічались невеликі уламки дерева, окремі вуглики. На глиняному дні ями знайдено лише уламки людських зотлілих кісток, в безладді кинутих під однією з стінок ями.

Курган № 6 знаходився на північ від попереднього за 160 м. Висота його досягала 1,7 м, діаметр насипу — 44 м.

⁶ Є підстави вважати його курганом № 4.

⁷ Рештки настилу спостерігались на площі 8 × 8 м². Звіт музею про розкопки курганів в районі кар'єру за 1963 р.

На глибині 1 м від поверхні простежено викид світлої глини, яка лежала шаром товщиною 0,5—0,6 м на рівні давнього горизонту навколо темної плями могильної ями, на площі діаметром 6 м.

Яма у верхній частині мала округлу форму діаметром 4 м, а глибше прийняла майже правильну форму квадрата — 3,5 × 3,5 м з орієн-

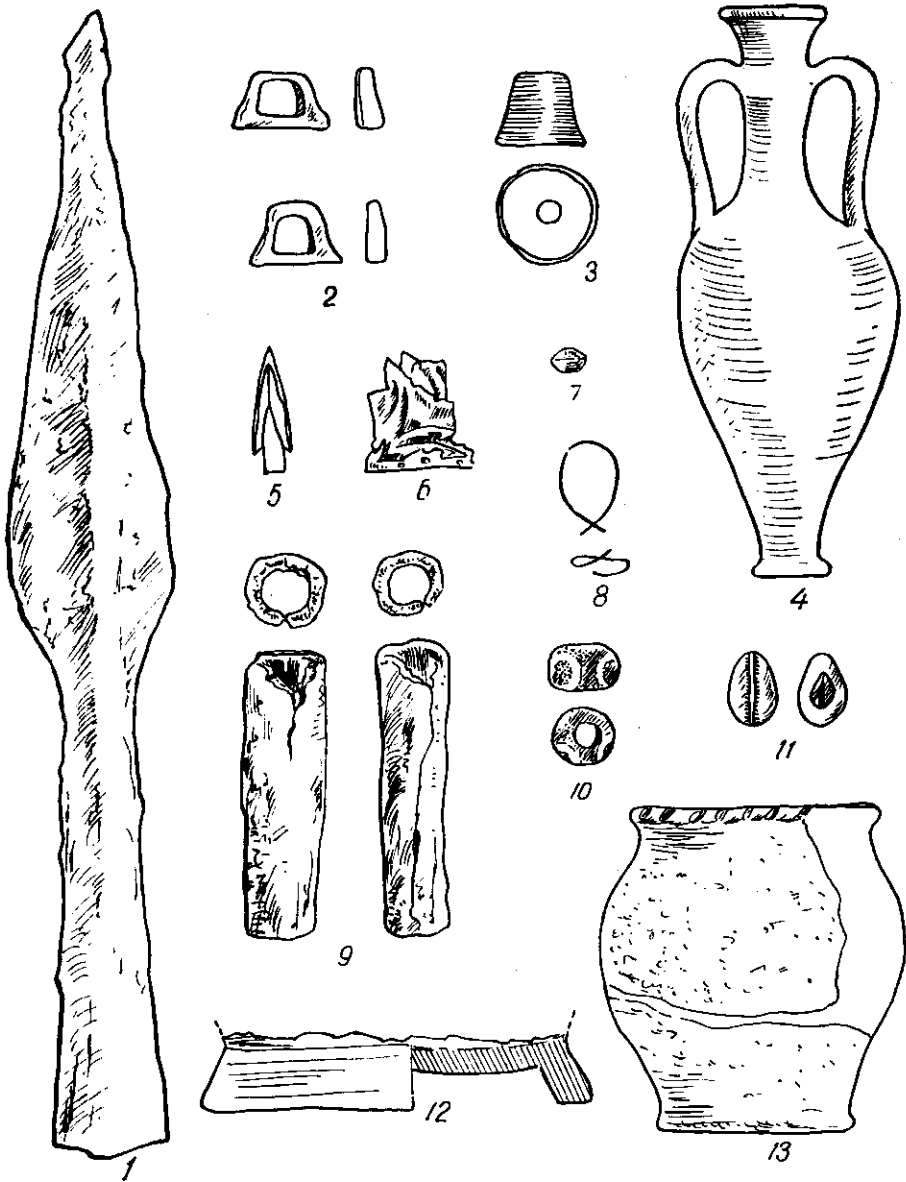

Рис. 2. Речі з могильника поблизу Умані:

1, 5, 6, 9 — курган № 6; 2, 3 — курган № 11; 4, 11, 12 — курган № 5; 7 — курган № 9; 8 — курган № 8; 10, 13 — випадкове поховання.

тацією по частинах світу. Дерев'яного настилу над ямою не було, але уламки зотлілого дерева були знайдені в насипу і в засипці ями. Під стінками ями місцями збереглися залишки дерев'яної горизонтальної обкладки стін. Дно відкрито на глибині 2, 10 м. Воно мало підстилку, що перетворилась на тонкий прошарок білої плісняви з бузковим відтінком. На дні ями в південно-західному куті та посередині західної

стінки виявлено дві ямки діаметром до 0,25 м та глибиною до 0,75 м, можливо від стовпів, але ніяких слідів дерева в них не було помітно.

Поховання виявилось цілком пограбованим та зруйнованим. На дні могили в безладді були розкидані кістки від двох людських кістяків та поодинокі кістки бика чи корови. У південно-західному куті могили, в ямці, знайдено наконечник списа, встромлений вістрям у дно ямки. Біля південної стінки лежали два залізних підтоки від списів та один бронзовий наконечник стріли. Тут же знаходився фрагмент золотої пластинки з рельєфним орнаментом та дірочками вздовж одного краю, в яких залишилися три дрібних золотих цвяхки.

Залізний наконечник списа, доброї збереженості, має листоподібне перо, трохи ширше, ніж у списа з кургана № 4. Вздовж пера проходить досить широка нервюра, яка чітко виступає в його нижній частині, де вона поступово переходить у втулку і зникає, наближаючись до вістря. Довга трубчаста втулка становить меншу частину наконечника. Довжина наконечника 30 см, довжина пера 18 см, найбільша ширина пера 4 см, діаметр основи втулки 2,8 см (рис. 2, 1). Залізні підтоки від списів мають вигляд наскрізно відкритих циліндричних трубок. Довжина підтоків 7,5—7,8 см (рис. 2, 9).

Бронзовий наконечник стріли має трилопатеву голівку з гострими кінцями ребер. Ложок доходить до вістря голівки. Довга втулка виділяється з половини ложка і виступає трохи нижче голівки (рис. 2, 5).

Частина золотої пластинки, мабуть, є уламком якоїсь оббивки (3 × 2 см). На нижньому краї пластинки помітні отвори з дрібними цвяхками. На уламку пластинки збереглося реалістичне зображення задніх ніг лежачого оленя (рис. 2, 6).

Насипи курганів №№ 7—10 цілком знищені оранкою. В 1963 р. поховання цих курганів були випадково виявлені робітниками цегельного заводу під час зняття черноземного шару потужністю понад 1,0—1,2 м. Відкриті поховання досліджені співробітниками Уманського музею.

Курган № 7 знаходився поблизу кургану № 6. Під знятим шаром чернозему виявлена могильна яма в значній мірі зруйнована скрепером. Контури та розміри ями простежити не вдалося. Глибина ями дорівнює 1,5 м від сучасної поверхні. В ямі лежав кістяк небіжчика поганої збереженості, головою на захід. Положення його не з'ясоване. Інвентар відсутній.

Курган № 8 містився за 40 м на південний захід від кургана № 6. Під шаром чернозему, на рівні жовтої материкової глини (на глибині 1,2 м від сучасної поверхні) виявлено поховання. Кістяк лежав на правому боці. Кінцівки рук складені й піднесені до голови. Нижні кінцівки не збереглися, але цілком ймовірно, що вони були зігнуті. Орієнтований кістяк головою на захід. На кістках черепа з обох боків біля вух помітні виразні плями від окису міді. В шарі чернозему з лівого боку на 25 см вище голови знайдено розірване кільце з тонкого бронзового дроту (рис. 2, 8).

Курган № 9 знаходився на 150 м на північ від кургану № 6. Поховання виявлено на рівні давнього ґрунту. Кістяк підлітка, погано збережений, лежав витягнутий на спині, орієнтований головою на північний захід. На черепі й залишках ребер ледве помітні сліди червоної фарби, можливо, від зотлілої тканини. Між шийними кістками знайдена біконічна намистина з пасти жовто-зеленуватого кольору (рис. 2, 7).

Курган № 10 відкрито за 50 м на південний схід від кургана № 6. Під товщею чернозему виявлено ґрунтову могильну яму розміром 2 × 1 м, впущену до материка на глибину 0,5 м. Поховання цілком пограбоване та зруйноване, знайдено лише розкидані людські кістки та окремі кістки великої тварини (коня?).

Курган № 11. У 1964 р. недалеко від того ж кургана № 6 випадково знайдено цілком зруйноване поховання, обряд якого не встановлено. В музей надійшли лише декілька бронзових речей: ворворка, дві підвіски та уламки тригранного наконечника стріли, знайдених біля залишків людських кісток. Ворворка має форму зрізаного конуса із злегка увігнутими тонкими стінками (рис. 2, 3). Підвіски, у вигляді стременця, зроблені з трапецієподібної товстої пластинки — широкої та довгої біля нижнього краю, злегка заокругленої вгорі (рис. 2, 2).

У 1955 р. поза межами могильника на схід від вокзалу під час земляних робіт на глибині близько 1 м були випадково виявлені рештки людських кісток, невеликий горщик та намистина.

Горщик має округлий тулуб, злегка звужений до плоского денця, відділеного від стінок малою закраїною, високі плічка з короткими, косо до них поставленими вінцями, орнаментованими рядом рідких косих насічок, нанесених натиском нігтя (рис. 2, 13). Посудина грубувато вироблена, поверхня коричнева, плямиста, нерівна. У глині помітна домішка піску. Висота горщика 9 см, діаметр вінець 8,5 см, діаметр дна 5,2 см. Намистина з темно-синьої пасти циліндричної форми із злегка опуклими стінками, прикрашена трьома вічками з білою обвідкою (рис. 2, 10). Діаметр намистини 1,7 см, висота 1,2 см.

Незважаючи на те, що відкриті поховання уманського могильника були пограбовані та зруйновані ще за давніх часів, ми маємо невеликий, але досить показовий матеріал, який дає загальне уявлення про характер поховань та датування могильника в цілому.

Могильник складався з трьох великих та близько 20 малих курганів, більшість яких була цілком знищена оранкою. В курганах відкрито по одному похованню. Лише в кургані № 4, крім головного поховання в ґрунтовій ямі, два в насипу, час яких не визначено.

Відкриті поховання в ґрунтових ямах, впущених в материк на глибину від 0,5 до 2,10 м і лише в окремих випадках на рівні давнього ґрунту, або на материк. Могильні ями курганів були перекриті дерев'яним настилом, який, судячи з залишків, був зроблений з дубових колод-горбилів. В кургані № 6 поховальна споруда складалась з стовпів та дерев'яного горизонтального облицювання стін. Дно могильних ям у великих курганах було чимось вистелено.

Зустрічалися поодинокі поховання. Так в могильній ямі кургану № 6 відмічена наявність кісток двох набіжчиків. В тих похованнях, де вдалося встановити положення, небіжчики лежать на спині, з витягнутими кінцівками, орієнтовані головою на захід.

Більшість відкритих поховань супроводжувались інвентарем, в значній мірі пограбованим. Предмети озброєння та кінське спорядження, знайдені серед залишків інвентаря поховань в курганах № 4, 6 та 11, вказують, що ці поховання належали чоловікам-воїнам. Великі розміри та більш складні поховальні споруди курганів № 4, 6, значна кількість речей, зброї та кінського спорядження в першому похованні, серед яких були бронзові прикраси в звіриному стилі, золота пластинка з кургану № 6, свідчать, що небіжчики в цих похованнях були представниками багатой військової знаті.

Поховання з кургану № 5, де знайдена посудина грецького походження та червона фарба, можливо було жіночим, як і випадкове поховання, виявлене на схід від могильника, в якому знайдено горщик та намистину. Стать інших рядових поховань могильника не з'ясована. В декількох похованнях знайдені кістки тварин (бика або коня), які були залишками напутньої їжі.

Від інших відрізняється поховання з кургану № 8, кістяк якого лежав на рівні материкової глини в скорченому стані, з піднесеними до голови кінцівками рук. Положення небіжчика та знайдене тонке кільце

з бронзового дроту дозволяє віднести його до епохи бронзи. Численні поховання цього часу добре відомі на території Уманщини.

Всі інші відкриті поховання курганів уманського могильника відносяться до скіфського часу. Головним датуючим матеріалом поховання з кургана № 4 є речі кінської зброї. Залізні вудила належать до типу пізніх, поширених в Північному Причорномор'ї у V—III ст. до н. е. Для них був типовим досить тонкий чотирикутний або округлий в розрізі стержень з широкою зовнішньою петлею, в яку вкладався псалій⁸.

Бронзові та залізні псалії з S-подібно зігнутих прутів, з двома отворами у вісімкоподібній уплощеній середній частині звичайні для кінця V—IV ст. до н. е. Подібні псалії відомі в похованнях курганів, досліджених А. Бидловським у с. Новоселиці на Уманщині, де вони були знайдені з псаліями інших типів, характерних для пізнього скіфського часу⁹. Відомі вони і в курганах лісостепового та степового Подніпров'я V—IV ст. до н. е.¹⁰

Привертають увагу псалії, орнаментовані косою гвинтовою нарізкою. У фондах Уманського краєзнавчого музею зберігається уламок такого ж псалія, знайденого в одному з курганів, дослідженого А. Бидловським біля с. Долинки (колишне с. Яшковиці). Він трохи відрізняється більш рідкою та грубішою нарізкою, яка в порівнянні з уманськими псаліями нанесена в протилежний бік.

Повні аналогії таким оздобленим псаліям нам не відомі. Але нарізка іншого типу та вдавлені пояски в оформленні бронзових псалій зустрічаються неодноразово в пам'ятках кінця V, IV—III ст. до н. е.¹¹

Бронзові налобники, подібні уманським, були поширені, починаючи з V ст. до н. е.¹² Аналогічні налобники, але трохи більших розмірів та грубішої роботи знайдені на Правобережжі, в кургані № 383 біля с. Грушівка, Черкаської області та на Лівобережжі¹³. Найближчою аналогією уманському є налобник з поховання IV ст. до н. е. в кургані № 19 біля ст. Воронізької, знайдений поруч з бронзовими псаліями¹⁴ S-подібної форми, орнаментованими косими нарізками та поясками.

Точні аналогії бронзовим нащочникам з уманського кургана № 4 нам не відомі, але схематичне зображення грифона, лап птаха або тварин, виконане у скіфському звіриному стилі, поширене у V—IV ст. до н. е.

Бронзові пряжки вісімкоподібної форми та масивні ворворки у вигляді шестигранного низько зрізаного конуса з широкою основою з поховання в кургані № 4, відомі серед речей кінської вузди з поховань кінця V—IV ст. до н. е. Подібні ворворки та пряжки знайдені А. Бидловським у кургані IV—III ст. до н. е. біля с. Новоселиці¹⁵.

Залізний наконечник списа з вузьким листоподібною форми пером та з довгою втулкою з кургана № 4, належить до типу пізньоскіфських. Найближчою аналогією до нього є наконечники з поховання в кургані № 1 біля с. Новоселиці (IV ст. до н. е.), знайдені, як і наш, поруч з

⁸ Наприклад, вудила з кургану № 490 біля с. Махіївка. В. Г. Петренко. Культура племен правобережного Придніпров'я.— МИА, № 96. М., 1961, стор. 73, рис. 5, 1.

⁹ A. Bydłowski. *Mogily w Nowosiółce w pow. Lipowieckim, gub. Kijowskiej.*— Swiatowit, t. V, 1904, Краков.

¹⁰ ДП, III. К., 1900, табл. XVII, 317; XXI, 401; ОАК за 1912—1913 гг. Петроград, 1918, стор. 27, рис. 206, стор. 30, рис. 211.

¹¹ Б. Н. Граков. Каменское городище на Днепре.— МИА, № 36. М., 1954, стор. 133, табл. XIX, 3; Нариси стародавньої історії УРСР. К., 1957, стор. 147, рис. 7; ОАК за 1903, стор. 75, рис. 152.

¹² ИАК, вып. 4. СПб., 1902, стор. 42, рис. 15.

¹³ ДП, III, табл. III, 6.

¹⁴ ОАК за 1903. СПб., 1906, стор. 75, рис. 143.

¹⁵ Уманський краєзнавчий музей, інв. №№ 424—3, 412.

наконечником дротики¹⁶. На підставі розглянутого матеріала ми датуємо основне поховання в кургані № 4 уманського могильника кінцем V—IV ст. до н. е.

Наконечник списа, з кургану № 6, є трохи ранішим, ніж наконечник з кургану № 4. Масивне, листоподібне перо зберігає нервюру, яка поступово переходить у довгу втулку. За формою цей наконечник аналогічний до наконечників з поховань V ст. до н. е.¹⁷ Знайдений в похованні кургану № 6 наконечник стріли відноситься до типу стріл, поширених у V—IV ст. до н. е.¹⁸ Уламок золотої пластинки з отворами по краю та з зображенням лежачого оленя має аналогії до прикрас, відомих в Північному Причорномор'ї у V ст. до н. е. Близькими до уманської можна вважати золоті пластинки з кургану № 401 ур. Криворукове біля с. Журовки¹⁹ Черкаської області та кургану «Розкопана могила» біля с. Апостолове Дніпропетровської області²⁰, поховання яких датуються першою половиною V ст. до н. е. Очевидно, близьким до цього часом можна датувати й це уманське поховання.

Бронзові підвіски з кургану № 11 у вигляді стременця добре відомі в складі кінської вузди з поховань першої половини V ст. до н. е.²¹ До цього ж часу відноситься і бронзова ворворка, знайдена в цьому ж кургані²².

Для визначення часу кургану № 5 важливим є червоноглиняний амфориск. Правильна форма, старанно оброблена поверхня вказують на порівняно ранній час його походження. Найближчою аналогією до нього є червоноглиняний амфориск з ольвійської могили № 5, розкопаної у 1911 р. і датованої початком V ст. до н. е.²³

Намистинка біконічної форми із зеленуватої пасти знайдена в кургані № 9 — звичайна для пам'яток V ст. до н. е.²⁴

До скіфського часу, на підставі поховального ритуалу, ми умовно відносимо безінвентарне поховання з кургану № 7 та цілком зруйноване поховання з кургану № 10 в ґрунтових могильних ямах.

Таким чином, уманський могильник (за винятком поховання з кургану № 8 епохи бронзи) датується в межах початку V—IV ст. до н. е.

Грубо вироблений горщик та синя глазчата бусина дозволяють датувати випадкове поховання, відкрите на схід від могильника, кінцем V—IV ст. до н. е.

Матеріал розглянутих поховань цього могильника розширює наше уявлення про населення скіфського часу лісостепової частини басейну Південного Бугу.

¹⁶ А. Вудловські. Вказ. праця, стор. 60, рис. 46.

¹⁷ Наприклад, наконечники списів з кургану V—IV ст. до н. е. на р. Удай. Г. О. Сидоренко. Скіфський курган на р. Удай. Археологія, т. XVI. К., 1964, стор. 192, рис. 1, 2.

¹⁸ А. И. Мелюкова. Вооружение скифов.—САИ, ДІ-4, табл. 8, И-5.

¹⁹ ИАК, вып. 14. СПб., 1905, стор. 17, рис. 41.

²⁰ ОАК за 1897 г. СПб., 1900, стор. 134, рис. 260.

²¹ Курган № 188, Смела II. СПб., 1894, стор. 85, табл. III, 12; Л. Ф. Силантьева. Некрополь Нимфея.—МИА, № 69. М.—Л., 1959, рис. 37, 12; 40, 5; 47, 10.

²² Курган № 401, ур. Криворукове; ИАК, вып. 14, стор. 17, рис. 43.

²³ Ю. И. Козуб. Альбом диссертации «Некрополь Ольвии V—IV вв. до н. э. как исторический источник», табл. XIX, 1, Науковий архів ІА АН УРСР.

²⁴ Г. В. Фабриціус. Тясминська експедиція.—АП, т. II. К., 1949, табл. VI, 10.

Э. Ф. ПОКРОВСКАЯ, О. П. ДИДЕНКО

КУРГАНЫ СКИФСКОГО ВРЕМЕНИ БЛИЗ г. УМАНИ

Резюме

Среди археологических коллекций Уманского краеведческого музея заслуживает внимания материал из неизвестного до сих пор в археологической литературе курганного могильника, расположенного на окраине г. Умани.

Систематическим раскопкам могильник не подвергался. Сохранились сведения о 11 курганах, из которых три раскопаны в дореволюционное время, а остальные — сотрудниками Уманского краеведческого музея после революции.

Погребения в значительной степени разрушены. Все они, за исключением одного (№ 8 — эпохи бронзы), относятся к скифскому времени. Большая часть захоронений находилась в грунтовых ямах с деревянным перекрытием. Только в яме кургана № 6 сохранились следы столбов и горизонтальной облицовки стен. Погребения одиночные и лишь в кургане № 6 встречено парное. Погребенные лежали в вытянутом положении на спине, головой на запад.

Открытые могилы принадлежали рядовому населению. Исключение составляют захоронения в курганах № 4 и № 6, где встречены сложные погребальные сооружения (деревянный склеп) и более разнообразный инвентарь.

Найденные в могилах вещи (предметы вооружения, конской узды, греческая посуда и др.) позволяют датировать погребения началом V—IV вв. до н. э.